

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ САМОУПРАВНОГ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

1. Приступ и постављање проблема

1. Судбоносне прекретнице и раскршћа разноврсних тенденција, основне су карактеристике промена у свим сферама савременог света. Човечанство је као никада раније захваћено општим превирањем. Као резултат револуционарног врења, на његовим хоризонтима се већ јасно оцртавају обриси новог света са ослободилачким и хуманим лицем. Отварају се широке перспективе хуманизације а нова логика развитка пројима друштвене процесе. Доминантни и горући проблем прогресивних снага које су одлучно преузеле крму и ток историје усмериле ка људским хоризонтима, постао је захтев за обезбеђењем слободе човека у његовом развоју и стварању, а самим тим и у управљању друштвом. Али силе старог, преживелог нису укроћене. Оне у спреси са новим рестаураторским снагама умртвљују човеков усправан ход ка новој слободнијој будућности, те везујући га за отуђену прошлост, експлоатацију и владавину људима — теже да точак историје окрену у супротном смеру.

Ове противречне тежње рељефно су изражене у друштвено-политичкој сфери која се нашла у самој жици савремених светско-историјских токова. У њој је све очигледније превазилажење економског и политичког посредовања заснованог у већини данашњих политичких система на класичном управљању у име народа или радничке класе. Отуда свака актуелизација идеје о непосреднијем и стварном одлучивању произвођача и грађана, као субјеката економског и политичког живота, о свим битнијим друштвеним питањима, данас добија изузетан значај нарочито у социјалистичким политичким системима. Међутим, у досадашњем развоју социјализма овај захтев је био више програм и идеал него стварност, јер се економске и политичке одлуке доносе у име радног народа или радничке класе. Стога су могућности за учествовање произвођачких маса у доношењу друштвено-релевантних одлука, још увек и у социјалистичким друштвима, веома ограничене. Још увек се недовољно схвата да се са обезбеђењем економске стабилности, „виталног минимума“ и бољег материјалног положаја маса ни издалека не превазилази криза у отуђеном положају човека у раду и друштвеном животу у целини. Социјализам је због тога у великој мери изгубио људски лик и никакви објективни разлози то не могу оправдати.

Насупрот оваквим негативним историјским искуствима рабају се, додуше, само у заметку елементи новог политичког система који ће створити услове за прелаз из подјармљујућих и неједнаких односа у систем таквих друштвених односа у којима ће људи удружени у слободним асоцијацијама управљати условима, средствима и производима свог рада.

Један такав принцип политичког система појавио се као основни друштвени процес у југословенском друштву и у последњих двадесетпет година дао значајне резултате који су постали предмет интересовања широм света. Југославија је захваљујући томе с крајње периферије

дошла у сам центар прогресивних светских збивања. Тај политички принцип и процес друштвеног преображаја јесте *друштвено самоуправљање* (1).

Ово је историјски одговор на револуционарне процесе и захтеве прогресивног дела човечанства, јер проналази путеве превазилажења различитих видова доминације и открива неслућене перспективе ослобађања човека и народа. На помолу је један виши степен историјског развитка социјализма са таквим друштвено-економским односима у којима ће радни човек све мање бити неми посматрач „аутоматских друштвених процеса и од пасивног точкића у механизму привредног и државног строја, постати самоодређујући свесни субјект друштвеног стварања” (Кардељ).

Отпочела је теоријско-практична борба за „повезивање материјалног и духовног рада, науке и производње, рада и одлучивања” (2), борба за остварење таквих друштвених односа у којима се збива ослобођење радничке класе, њено постајање историјским субјектом посредством ње саме.

2а. Разуме се да порођајни болови нису били лаки и да се друштвено самоуправљање суочавало и суочава са не малим препрекама које стоје на путу његовог развоја и које често обесхрабрују изазивајући сумњу у погледу могућности његова остварења. Штавише, рабају се оцене да „посте читавог вала одушевљења у погледу брже преображаваљачке моћи самоуправљања који се појавио упоредо са његовим рабањем, и после одређених резултата које је донело, оно се сада под притиском обилних тешкоћа у свом развоју нашло на оној тачки са које се или преваладавају његове битне границе или оно нестаје и као идеја и као

1) У политичкој науци се с правом указује да је термин „самоуправљање” недовољно адекватан јер, будући да се преузет из традиционалног демократског и правног речника (корен је „управљање” и „самоуправљање”) он не одговара у потпуности, ни садржајно ни терминолошки, односима које означава (видети: Ј. Борбевих: „О самоуправном политичком система”, ИПН Београд, 1973, стр. 14).

Пре свега треба уочити суштину разлику између термина „самоуправа”, „управљање” и „самоуправљање”. Док класична самоуправа обухвата разне облике децентрализоване државе, самоуправљање је квалитативно мењање, тј. одумирање државе. Исто тако класично управљање органски је повезано за државну власт, односно одређеног и подређеног субјекта, те је зато много ближи терминима „владање”, „административно одлучивање” него термину „самоуправљање” које је негација ових јер је оно, као што ћемо видети ограничење или превазилажење свих видова доминације. Овим би се избегле грешке изједначавања самоуправљања са разним облицима партиципације.

Посебно је тешко разграничење термина „друштвено самоуправљање” од њему блиских: „самоуправљање”, „друштвено самоуправљање”, „радничко самоуправљање” итд. То долази отуда што друштвене појаве које оно означава јесу или још неразвијене или их је тешко дефинисати због непрекидног развоја и мењања. (видети Р. Лукић: „Друштвена својина и самоуправљање”).

Овде је важно уочити терминолошки смисао и значење израза „самоуправљање” и „друштвено самоуправљање” који су у овом раду најчешће употребљавани. Чини ми се да се начелно и у теорији и у пракси сматрају синонимима, углавном, због истоветне садржине, смисла и суштине феномена које означавају. Међутим, иако незначатна, разлика постоји. Док је термин „самоуправљање” историјски старији, шири и везан за теоријске анализе тзв. идеје самоуправљања, термин „друштвено самоуправљање” се искристалисао кроз процес практичне афирмације те идеје. Мислим да се испрвено успели управо у нас да бч изразно реализацију поменутих идеја у специфичним условима развоја југословенског друштва. Иако је извесно да ће са развојем друштвеног самоуправљања у Југославији, са његовим изједначавањем са идејом самоуправљања као теоријском концепцијом, ова разлика губити основ и нестати, ипак је до тада треба уочавати како би се избегли неспоразуми који настају услед некритичког изједначавања идеје са различитим облицима њена остварења”.

2) М. Печуљић: „Хоризонти револуције”, ИПН Београд, 1970, стр. 252.

пракса.”³⁾ Затим, чињеница да су се у досадашњим почетним корацима у реализацији друштвеног самоуправљања појавиле бројне противречности (као што су оне везане за однос: друштвеног самоуправљања према држави, за бирократско-технократске девијације, као и рестаурација неких капитал-односа у самоуправној робној привреди и сл.) условила је појаву мишљења која доводе у питање самоуправни карактер друштвених односа у Југославији, или га, пак, у потпуности оспоравају. Најзад, у емпиријском верификовању досадашњег развитка друштвеног самоуправљања све чешће се заузимају подједнако једностранни ставови: или се све што се назива праксом друштвеног самоуправљања изједначава са самоуправљањем (успоставља се лажно јединство између идеје самоуправљања и њене реализације); или се целокупна та пракса одбацује као потпуно несамоуправна. Из два разлога: прво, наша самоуправна стварност се анализира и деструктивистички критикује из апстрактних висина кроз призму будућих циљева идеје самоуправљања. На тај начин се друштвено самоуправљање приказује као идеолошка копрена иза које се крије лице социјалистичког друштва избораног етатизмом и бирократијом. Друго, често се из практично-апологетских разлога, а у циљу одржавања етатистичко-бирократских односа, одбацују и они несумњиво позитивни резултати друштвеног самоуправљања, како би се нашла основа и доказ да је друштвено самоуправљање преурањено и утопија.

26. Ови и слични противречни, у многоме скептични ставови, захтевају конкретну анализу низа отворених питања наше самоуправне праксе. Неопходно је стицање свести о стању, могућностима и ограничениости друштвеног самоуправљања како би ослобођени баласта квази-самоуправљања и сувишног лутања одлучније кренули ка целовитом и реалном процесу. То је историјски императив нашег времена који се свом тежином наметнуо друштвеној пракси, али и науци која постаје значајна и одговорна за судбину света.⁴⁾

Стога су вишеструко значајни сви напори да се испод вела шароликих, некада противречних промена у социјалистичком друштву, открије логичност и историјско-хуманистичка сврсисходност самоуправних тенденција. Значајни су не само као теоријска анализа него и као свакидашња потреба и брига данашњег свесног човека сученог са противречним развојем своје стварности у којој, управо, идеја самоуправљања све чешће бива у опасности да се, услед девијација и изједначавања с разним емпиријским несамоуправним облицима друштвене праксе, остави за далеку будућност или фактички одбаци.

Први корак ка концептирању теорије друштвеног самоуправљања састоји се у сагледавању историјског смисла и суштине самоуправљања. Али, то није нимало лако. То захтева озбиљан напор на свим нивоима

3) З. Видојевић: Магистарски рад, стр. 1.

4) Е. Кардељ: „Више него икада раније нашој самоуправној пракси је потребно и ангажовање науке, поготову оне науке која је спремна да на себе преузме одговорност и за одређена практична решења у развоју самоуправних односа у разним подручјима друштвеног живота”. „Порекло и значај самоуправљања”, часопис „Марксистичка мисао” 1976. бр. 1, стр. 28.

друштвеног живота. Јер, друштвено самоуправљање је као поливалентна појава изузетно сложен проблем, из тог разлога што је његову комплексну суштину једино могуће проучавати синтетичком мултидисциплинарном анализом са политичког, економског, социолошког, филозофског и других аспеката. (5)

Једино тако идеја самоуправљања, потпуније и дубље сазната, може доживети општу афирмацију у теорији и доследније остварење у нашој пракси, и што је нарочито значајно омогућиће лакше опредељење и потпуније ангажовање свесних снага у реализовању историјских императива свога времена.

II. Идеја и општи значај самоуправљања

Да би се разумела суштина и историјски смисао самоуправљања и посебно да би се одредили елементи теоријски чистијег и разрабенијег политичког система самоуправљања неопходна су, целовитости ради, разматрања значајних самоуправних идеја и искустава која се налазе у ризници политичке теорије. Јер парцијални и једностранни увид носи у себи увек ризик нејасности и неусклађености.

Мисао о самоуправљању као идеја и принцип о вршењу државне власти и друштвених послова од стране радног народа, непосредно или преко његових представника није први пут поникла у нашој друштвеној теорији и пракси. Она је стара колико и идеја хуманизма и под различитим терминима имплицитно је садржана у низу политичких теорија, првенствено социјалистичких и оних која на демократски начин теже да разреше „сложену енигму“ односа између државе и друштва, власти и слободе човека.

Отуда је могуће дати скицу развика идеја самоуправљања. При томе је неопходно имати у виду да свака идеја добија своје право значење само у контексту конкретних друштвено-економских односа у којима се јавља (6) У противном излажемо се опасности да елементе самоуправљања тражимо и тамо где они у склопу целине теорије или глобалног друштва имају сасвим другачију садржину (7).

5) Ј. Борбевић: „Самоуправљање је поливалентна појава и предмет мултидисциплинарног проучавања. Више од тога, оно се данас открива и тражи у свим областима стварања и науке о човеку, од друштвених и хуманистичких наука до литературе, уметности и опште до свих области испитивања и сазнања човека и културе који су изван и више од свих познатих „дисциплина“... Нема нових сазнања ако се не модернизују и нереволуционашу наши методи и наши путеви сазнања и стварања. Такав један нови „објект“ као што је самоуправљање не можемо обухватити а још мање сазнати и стално превазилазити ако се не обезбеди сарадња, допуна, самокритика удружена са критиком свих приступа у области сазнања и најразличитија достигнућа истраживача и теоретичара у области науке и културе“.

„Савременост самоуправљања“, Зборник „Савремено руковођење и самоуправљање“, Редакција листа „Савремена пракса“, Београд, 1969. год., стр. 8—9.

6) Упоредити: Ј. Борбевић „О самоуправном политичком систему“, ИПН, Београд, 1973. год., стр. 12.

7) На пример, постоје гледишта да је самоуправљање израз хармоничних друштвених група и органско-патријархалних заједница.

1. *Идеја самоуправљања у грађанској политичкој теорији.* Мада се нису упуштали у прецизнија одређења идеја самоуправљања многи грађански мислиоци су јој били сасвим близу. Жан Жак Русо је у својој теорији државе сагледао ову идеју кроз призму грађанске стварности која је освајала свет. Његов „Друштвени уговор” и полазна мисао у њему „Човек је рођен слободан, а свуда је у оковима”, иако оптерећен противречностима и филозофским конструкцијама, наговестио је основни политички средо грађанског друштва: стварање суверене и слободне (демократске) грађанске државе у којој „општа воља” иако није идентична са вољом свих, мора постати извор и темељ сваког права. Изражен је револуционарни захтев да се та држава конституише као управљање људима од самих људи.

Јасно је да су овакве демократске и хуманистичке идеје биле осуђене да кроз целу историју капиталистичког друштва лебде далеко од стварности не налазећи ни до данас, у својој противречној, друштвено-економској основи повољно тле, а још мање афирмацију и животну реалност. Супротност рада и капитала које разједају и негирају капиталистички начин производње и, нарочито, криза у отуђеном положају човека у раду и укупном друштвеном животу, сви ти проблеми нису могли бити решени а још мање превазиђени у буржоаском друштву, па зато ни у његовој теоријској мисли.

2. *Идеја самоуправљања у политичкој теорији социјализма.* Превладавање тог раскорака и дијалектичко домишљање концепције о самоуправљању било је могуће тек у политичкој теорији социјализма. Из простог разлога што се основни смисао социјализма састоји у превазилажењу поменутих супротности у начину производње и отуђеног положаја човека у раду и друштвеном животу у целини.

(1) *Социјалисти утописти о самоуправљању.* — Не мали допринос стварању идеје о самоуправљању дали су већ социјалисти утописти. Они су у њој видели средство за укидање неједнакости и ослобођење човека, као и принцип организовања социјалистичког друштва.

У свом концепту социјалистичког друштва многи од њих су сматрали да је учешће радника у управљању један од најважнијих облика учвршћивања и развоја социјалистичког друштва. Додуше, њихова оптика посматрања идеје самоуправљања је усредсређена на парцијалне и често крајње периферне моменте. Не видећи у тада још недовољно развијеној радничкој класи субјект друштвеног преображаја, они су нпр. у локалној самоуправи гледали оквир за остварење идеалног друштва.

Елементи самоуправљања, мада у рудименталном облику, присутни су у делима главних социјалиста утописта.

Сен Симон (Saint-Simon) је, схватајући да је циљ сваког друштвеног савеза производња, дошао на идеју да друштвом треба да управљају произвођачи. Под њима он не подразумева само раднике већ и фабриканте, банкарне и трговце. Отуда за њега права историја људског друштва не почиње са доласком буржоазије („царства разума”) него са стварањем

друштва у којем ће произвођачка класа имати одлучујући утицај у друштву. Ту се зачала и мисао о потреби одумирања државе.

Роберт Овен (Robert Owen) је, не само у својој визији комунистичке заједнице већ и у чувеним експериментима, настојао да омогући учешће радника у управљању. Устав „Нове хармоније“, комунистичке општине коју је 1825. године основао у САД, предвиђао је *савет заједнице* који је био дужан сваке недеље да подноси извештај о свом раду Скупштини заједнице која га је изабрала.

У организацији Фаланги Фуријеа видно је наглашена потреба да свим пословима унутар једне фаланге одлучују њени чланови.

Луј Блан (Louis Blanc) је, у тражењу мирног пута који би водио социјалистичкој револуцији, предлагао да држава организује *јавне радионице* у које би и капиталисти улагали свој новац уз камату. Радни колектив би преко својих демократски изабраних представника, после годину дана, преузели управљање у овим радионицама. Држава би остала по страни контролишући само „правила игре“.

Све ове идеје носе печат конкретних друштвено-економских односа у којима су настале. Оне се јављају са рађањем радничке класе и то као последица тежње за ослобођење те класе од експлоатације. Али, у условима просперитета капиталистичког начина производње у којем је радничка класа само „класа по себи“ неспособна за самосталну политику и друштвену акцију — те идеје су наивни покушај да се отклони последица не дирајући у узрок, те су зато остајући на терену појавног, недовољно повезане са објективним развојем капитализма, незреле и утопијске.

(2) *Маркс о самоуправљању*. — Иако се често дотицао проблема самоуправљања и његове суштине, Маркс га није систематски разрадио, још мање потпуно дефинисао. То је судбина многих његових мисли. Јер, он није покушавао своја схватања излагати као систематске целине, оптерећивати их и гурати у круте оквире довршеног теоријског система. На примеру Хегела он је јасно схватио ограниченост довршених мисаоних система као спекулативне конструкције која спутавајући дијалектичко мишљење, онемогућава садржајно стварно развијање сазнања.⁽⁸⁾ Отуда су многи закључци о идеји самоуправљања само основне антиципације. Но, ако се има у виду целокупно Марксово дело онда се недвосмислено намеће закључак да су у њему садржане мисли које имају изузетну, фундаменталну заслугу за развој идеје о самоуправљању.⁽⁹⁾

У томе је и проблем који теоријској мисли тек предстоји: да из целокупне Марксове концепције човека и посебно из његовог учења о политичкој организацији социјалистичког друштва, „извуче“ основне премисе за конституисање теорије самоуправљања. Основни моменти које при томе треба имати у виду као пресудне чињенице јесу следећи:

8) Упоредити В. Кораћ: „Марксово схватање човека, историје и друштва“, БИГЗ, Београд, 1971, стр. 7.

9) „Проблем друштвеног самоуправљања морамо сагледавати из целокупне Марксове концепције човека, јер у бити својој процес друштвеног самоуправљања значи превађавање разних форми отуђења човека, које су толико карактеристичне за грађанско друштво.“ П. Вранички: „Маркс и савременост“, бр. 1, стр. 375, Београд, 1963.

(1) Пре свега, треба уочити Марксов принципијелни став да су за остварење социјалистичког друштва неопходни одређени друштвено-политички услови, међу којима су основни: укидање капитал-односа и успостављање диктатуре пролетаријата; затим, подруштвљавање средстава за производњу, и ослобођење радничке класе у свим сферама друштва. Овај став је дијаметрално супротан социјал-утопијском у основни идеалистичком схватању да се социјализам и самоуправљање у њему могу остварити само на основу њихових добро промишљених предлога.

(2) Маркс је успео да реши основни проблем политичке филозофије: однос између државе и друштва, власти и слободе човека. Овај проблем је као „сложена енигма” решаван од Платона до модерног доба али без општеприхваћеног решења. Маркс га је решио у корист човека квалитативном променом државе у процесу успостављања диктатуре пролетаријата и социјалистичке демократије. Смисао тог процеса јесте да се држава из органа који је надређен друштву претвори у орган који му је потпуно подређен”.⁽¹⁰⁾

(3) Уочивши законитост и нужност прелаза од класног у бескласно друштво, Маркс је кроз критику постојеће државе и државне принудне у друштвеном животу отуђеног и подјармљеног пролетаријата, сагледао стварну могућност за превазилажење лажног грађанског начела о „народном суверенитету”. Као супротност овом начелу он је указао на идеју о „самоодређењу народа” која је, једно од изворишта марксистичке концепције самоуправљања. Јер, за ослобођење пролетаријата и човекове личности уопште неопходно је укидање супротности класног друштва и стварање заједнице у којој ће, асоцијацијом са другим људима човек остварити своју генеричку суштину. „Кад у току развитка буду ишчезле класне разлике и цела производња буде концентрисана у рукама удружених индивидуа, јавна власт ће изгубити политички карактер... Наместо старог буржоаског друштва његовим класама и класним супротностима ступа удруживање у које је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитка за све”.⁽¹¹⁾

(4) Историјску нужност оваквог кретања Маркс је „пронашао” и потврдио у објективној нужности економског развитка капиталистичког начина производње: „Капиталов монопол постаје оков за начин производње који је с њим и под њим процвао. Централизација средстава за производњу и подруштвљавање рада достижу тачку на којој више не могу подносити капиталистичку љуску. Она бива разбијена. Купца последњи час капиталистичке својине. Експропријатори бивају експроприсани”.⁽¹²⁾

У том чину стварају се основне претпоставке за отпочињање процеса ослобођења човека и то, пре свега у области производње. Непосредни произвођач, овладавајући средствима за производњу и условима

10) Видети: „Критика Готског програма”, Изабрана дела, том II, „Култура”, Београд, 1950. год., стр. 20.

11) Маркс — Енгелс: „Манифест комунистичке партије”, Бгд. 1947, стр. 24.

12) К. Маркс: „Капитал”, „Култура”, Бгд., 1947, стр. том I.

рада, отпочиње са изградњом таквих друштвено-економских односа у којима се homoduplex и делимични радник сведен на парцијалну друштвену функцију одбацивање вишка производа, замењује свестрано развијеном индивидуом која, помоћу различитих друштвених функција, успева да афирмише совје генеричко биће.

(5) Париска комуна је била у великој мери остварење и потврда историјске нужности на коју је Маркс указивао. Идеја о вршењу државне власти, управљање и усмеравање друштва од стране радног народа, у животу комуне заузела је једно од централних места. Јер, основна особина комуне је била у томе што су комунари сами управљали својим пословима, што су сами регулисали своје односе и обављали све послове привредног и друштвеног живота (13).

„Пролетери престонице су схватили да је дошао час да они спасавају ситуацију узимајући управљање јавним пословима у своје руке... Пролетеријат је схватио да је његова неодложена дужност и његово апсолутно право да узме своју судбину у своје руке и да осигура тријумф своје ствари заузимањем власти” (Проглас Централног комитета Народног гарде).

На тај начин Комуна није била само освајање државне власти од стране радничке класе, већ радикално мењање њеног облика и смисла тј. прерастање државе и политике од отуђених подјармљујућих сила у „слуге” друштва које су му потпуно подређене. Тиме је распршен вековни мит о подели људи на управљаче и оне којима се управља.

Оваква револуционарна пракса Париске комуне значила је и практичну потврду поставке марксизма, али је истовремено отворила нове хоризонте теоријским анализама самоуправљања. Зато Маркс извлачи епохалан закључак: „Да су принципи Париске комуне вечити и да ће они стално бити актуелни докле год не обићу читав свет” (14).

Иако су овде наведена само нека места, вероватно не најбитнија, она безсумње указују да је Маркс дубоко схватио идеју и суштину самоуправљања. Чињеница да се није упуштао у систематске анализе и решења организационих питања њена, остварења, пре свега, због историјских оквира свога времена, не умањује значај његова доприноса. Очигледно је да су у концепцији научног социјализма као политичкој теорији и програму радничког покрета, садржане идејне основе и смернице самоуправљања.

(3) *Лењин о самоуправљању*. — Лењинова теоријска и практична политичка борба за изградњу социјалистичких односа има такође принципијелан значај за сагледавање проблема самоуправљања. Нарочито су значајни његови ставови у вези с ревизионистичким тенденцијама у радничким синдикатима почетком XX века, затим ставови у „Држави

13) Упоредити: „Маркс о самоуправљању”, Перо Дамјановић, Зборник „Маркс и савременост”, Београд, 1963. св. I, стр. 366.

14) Из речи К. Маркса на седници Генералног савета Међународног радничког удружења од 23. V 1873. год.

и револуцији” и посебно теоријско практична борба за јачање улоге радништва у младој Совјетској републици.

С једне стране, Лењин је оштро критиковао ревизионистичке тезе о „апстрактној демократији” која је, у условима, још у великој мери феудалне Русије, и слабо развијене радничке класе, представљала теоријски и практични идеализам. Исправно је уочио да је таква демократија могућа само у „релативно далекој будућности у којој ће када изумре свака држава, управљање људима уступити место управљању стварима”. С друге стране, то не значи да ту будућност треба чекати скрштених руку. Напротив, социјалистичка револуција мора отворити путеве који воде овом циљу, мора наћи могућности за јачање радничких маса и њихово свестраније учешће у управљању. Лењин ту посебно указује да је све то могуће остварити само у условима диктатуре пролетаријата, јер она „угушuje експлоататоре буржоазију — и зато није лицемерна, не обећава им слободу и демократију — а трудбеницима даје *праву демократију*” (15). Зато Лењин појам диктатуре пролетаријата ставља у средиште политичке теорије марксизма. Она је најефикасније средство пролетаријата у развоју социјалистичких односа. У неразвијеним условима младе Совјетске републике учвршћивање диктатуре пролетаријата је, по Лењину, истовремено припремање тла на којем ће бити могуће, већ у скорој будућности, подруштљавање средстава за производњу и остваривање истинске демократије. При свему томе Лењинова идеја водиља је била: „Слобода и демократија радничкој класи и радном народу”, односно „Претварање власти у име радног народа у власт радног народа” (16). Нарочито је важно уочити да Лењин ту демократију и власт радног народа битно проширује и везује за *економску сферу* (17) чиме они добијају стварни карактер. Обрађујући проблем диктатуре пролетаријата и пролетерског демократизма у „Држави и револуцији”, Лењин је схватио каква се опасност крије у бирократско-етатистичкој деформацији социјалистичког друштва. Зато је често истицао у први план неопходност борбе против бирократије. Најсигурније средство у тој борби јесте „радничко управљање свом народном привредом”. Наиме, „борити се против бирократизма до краја, до потпуне победе над њим, могуће је само кад цело становништво учествује у управљању.

Ако свему овоме додамо и практично оживотворење елемената самоуправљања у радничкој контроли, онда се без имало претеривања може закључити да је Лењинова мисао од првих до последњих радова *самоуправна* (18).

15) Лењин: „Пролетерска револуција и ремегаг Кауцки”, Изабрана дела, том XII, стр. 281, „Култура” Београд, 1960. год.

16) Опширније о томе, Лењин: „Концепт нацрта програма РКП писаног почетком 1919, Изабрана дела, том XIII, стр. 54, Бгд., 1950.

17) „Задатак управљања државом први пут у историји преноси се на област привреде, док се раније реч „управљање” обично третирао као политички проблем. Тако политички проблеми добијају другостепенни значај у односу на привреду. (Лењин: „Наредни задаци совјетске власти”, Изабрана дела, том II, књ. I, стр. 361.

18) Упоредити Ј. Борђевић, „О самоуправном политичком систему”, ИПН, Београд, 1970.

На тај начин Лењин је остајући доследан класицима марксизма критичан и револуционаран, јасно уочи основне тенденције развика социјализма у савременом свету. Идеја „о радничком управљању свом народном привредом“ имала је у том развтку веома значајно место и улогу.

После Лењинове смрти дошло је до негативног заокрета у реализацији идеје самоуправљања. Напуштена је борба против бирократизма и етатизма и фактички одбачене Марковсе, Енгелсове и Лењинове идеје о одумирању државе и радничком самоуправљању. Штавише отпочело је бирократско-етатистичко изопачавање социјалистичких односа у СССР. Стога ће следеће деценије представљати теоријско и практично удаљавање од ове темељне идеје марксизма.

Упркос оваквој тенденцији развоја социјализма која је значила негирање самоуправљања, могуће је истовремено пратити настојање и развој елемената самоуправљања, спонтано насталим у звездним тренуцима човечанства, од Париске комуне до данас при сваком револуционарном преображају и покрету. Штавише, и први резултати разних побуна против ауторитарног социјализма чим поприме шири размах, чим до изражаја дође неспутана самоделатност пролетаријата, увек се изнова појави на делу идеја самоуправљања. Захваљујући томе могуће је уочити богатство праксе самоуправљања присутног увек када је пролетаријат заиста мењао токове историје. Као црвена нит оно се пробија од Париске комуне преко: Совјета у октобарској револуцији, радничких већа у Немачкој револуцији од 1918. год., Кинеских конгреса у њеној револуцији, Комуна у Шпанији, наших НОО, догађаја у Пољској и Мађарској 1956, у Чехословачкој 1968. и Гдањску 1970, па све до институционализованог и развијеног самоуправљања у Југославији.

На тај начин практичним путем је дошло до постепеног остваривања и теоријског реafirмисања идеје самоуправљања. Јер, та је идеја са класицима марксизма постала драгоценa идеја водиља прогресивних и револуционарних снага човечанства.

Историјска је заслуга Југославије што је схватила значај и прихватила идеју самоуправљања, те на њој засновала свој позитивни програм социјалистичке изградње. Изграђујући *самоуправне* социјалистичке односе она је пронашла свој пут који води ослобођењу радничке класе и њених савезника.

III. Основни елементи теорије самоуправног политичког система

Не улазећи у, иначе веома сложену, садржину појма самоуправљања и огромне препреке на које оно наилази у свом развоју, овде ће бити укавано само на *суштину* и *општи значај* самоуправљања, чиме би се поставили основни елементи за конципирање теорије самоуправног политичког система.

Из досадашњег излагања произилази да је самоуправљање као идеја и принцип тековина политичке теорије (и праксе) социјализма а њена научна изворишта су дела класика марксизма. У њима је она изражена као кристализационо средиште марксистичке концепције борбе за социјализам. Друштвено самоуправљање је реализација ове идеје самоуправљања у конкретним условима југословенског друштва.

Самоуправљање је реална основа за превазилажење отуђења човека. То у крајњој линији значи: превазилажење економске и политичке отуђености радничке класе било према капиталисти и капиталистичкој држави, било према фетишизираној држави у социјализму, где је и у једном и у другом случају, радник лишен економске и друштвене моћи. Ово ослобођење радничке класе не сме се схватити сувише уско и везивати за економску област и за отуђеност радничке класе само у капиталистичком друштву које исчезава аутоматски укидањем приватне својине. Оно је то, али и много више, ослобођење радничке класе у свим областима друштвеног живота.

Према томе, две битне компоненте чине суштину самоуправљања: прво, марксистичко схватање човека, његовог отуђења у модерном друштву и могућности превазилажења тог отуђења развијањем социјалистичких односа. И друго, историјско-материјалистичко схватање развоја друштвено-политичког система прелазног периода. Самоуправљање је у томе смислу оквир за остваривање стварне социјалистичке демократије и одумирање државе — облик друштва без политичке демократије.

Какав је општи значај самоуправљања? 1. Тај значај се огледа у великим могућностима које друштвено самоуправљање пружа за ослобођење рада. Проблем ослобођења човека од разних видова отуђености и потчињености одувек је заокупљао људски ум. Током XVIII и XIX века овај проблем је заузео посебно место у грађанској филозофији и политичкој теорији. Многи хуманисти и социјалисти су у разматрању могућности ослобођења човека, дошли до идеје о „ослобођењу рада”. Међутим, у њиховим делима та идеја није нашла научно утемељење, већ је представљала неку врсту идеала, паролу социјалистичког покрета у којој је садржан његов смисао и крајњи циљ. Научну обраду и теоријско уобличење идеја о „ослобођењу рада” добила је у делима класика марксизма. Марксово схватање о ослобођењу рада представља саставни део његовог схватања о ослобођењу човека, а оно се може остварити превазилажењем отуђења, пре свега, у производној сфери. „Економско ослобођење радничке класе је онај велики циљ коме сваки политички покрет треба да буде потчињен као средство”. Својом анализом отуђења Маркс је указао да у капиталистичком друштву у условима најамног ропства, човек свој рад који је његово искључиво својство (есенција) доживљава као принуду, „нужно зло”, те га зато избегава као кугу. Рад му постаје страна делатност у којој се он не потврђује него поништава, делатност која га не ослобађа него поробљава. Зато је Маркс као први чорак у процесу ослобођења човека у социјализму истицао укидање друштвено-економских услова који репродукују отуђење рада. Али, он је схватио да отуђење рада не ишчезава аутоматски. Због тога је кри-

тиковао социјал-демократску тезу у Готском програму: да је циљ борбе радничке класе против капитализма да ослободи рад. Јер, човеков рад је делатност при којој нужно долази до повезаног деловања људи и која се остварује у оквиру друштва. Да би се рад битније променио морају се извршити револуционарне друштвене промене. У конкретном случају ослобођење рада у капиталистичком друштву је могуће тек са политичким ослобођењем радничке класе и њеним преузимањем руководеће улоге у друштву (диктатура пролетаријата). Преузимање политичке власти од стране радничке класе неопходно је да би се укинула приватна својина и омогућило превазилажење најамног односа. Али, са овим револуционарним променама учињен је тек први корак, створени су предуслови за превазилажење различитих облика отуђеног рада. У том смислу Маркс је истицао да је Париска комјуна, у којој су комјунари преузели политичку власт и сами управљали привредом и друштвеним пословима „била најзад пронађени политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада”. Уколико се смисао социјалистичке револуције сведе само на остваривање ових предуслова, што је до сада, на жалост, био чест случај, социјализам нужно, попримајући боре егатизма и бирократије, губи људски лик јер се у њему обнављају разни облици најамног односа, експлоатације итд. Зато је важно уочити да различити видови отуђења рада и подјармљености човека ишчезавају тек у *условима* високо развијеног социјалистичког друштва које за базу има друштвену својину и самоуправљање. У таквим условима биће могућа релативна дезалијенација, повезивање материјалног и духовног рада, науке и производње, рада и одлучивања, укидање многих негативних последица поделе рада, ублажавање последица хијерархијске организације производње, решење односа између глобалне заједнице и радне организације која производи — чиме би се створиле једнаке друштвене могућности за развој сваког човека.

Све ово указује да је ослобођење рада дуготрајан процес и да се он не завршава рушењем капитализма и укидањем приватне својине. Напротив, ослобођење рада се јавља као основни задатак који стоји на путу развоја социјалистичких односа. Досадашња искуства указују да постојећа социјалистичка друштва нису била на нивоу овог историјског задатка. Отуда се све радикалније намеће захтев за изналажењем и истраживањем метода и тз. модела самоуправљања (сууправљања, суделовања, надзирања и сл.) помоћу којих би радници учествовали у управљању предузећима којима раде. На тај начин поступно би се сужавао круг утицаја и моћи егистичко бирократских снага и отварале широке перспективе ослобађања човека.

2. Са политичког аспекта посматрано друштвено самоуправљање је значајно јер ствара услове у којима ће радничка класа бити субјект мењања и развоја друштвених односа. Ово је од изузетног значаја ако се има у виду практично проверена истина да је радничка класа уз раме са својим реално потенцијалним савезницима, сељаштвом и прогресивном интелигенцијом, једина *друштвено-политичка снага* која је у

у стању да изврши ослобођење човека од разних видова отуђености у класном друштву.

Друштвено самоуправљање је облик промене класичне државе, процес у којем се остварује диктатура пролетаријата и у крајњој линији врши одумирање државе. Другим речима, процес прелажења државних органа у друштвене путем економско-политичке демократизације и децентрализације. Наравно, тај процес није механички и праволинијски нити је друштвено самоуправљање универзални кључ за све противречности социјалистичког развитка. Битно је то да је у њему нађен пут за дијалектичко решење односа између државе и друштва, власти и слободе човека. Самоуправљање кроз квалитативну промену државе „постаје нови облик демократизације друштва у којем државност одумире не само формално већ и битно, не само у процесу децентрализације и децентрализације већ и у току остваривања прелаза из државе у све слободнију асоцијацију слободнијих произвођача и народа“ (19).

Важно је уочити да друштвено самоуправљање уноси битно нове елементе у класично начело о „суверенитету народа“. Прво, народ је не само формални него и *стварни носилац суверенитета*. Он је ангажован истовремено у сфери економских и у сфери политичких односа, управљању друштвеним пословима и вршењу власти. Друго, у условима друштвеног самоуправљања тај суверенитет је *активан и потпун*. То није суверенитет који се своди на бирање представника народа који после у име њега воде политику и усмеравају друштво, не ретко, мимо опште-народног интереса. Напротив, то је такав суверенитет који се остварује путем непосредног одлучивања радног човека у својој основној организацији удруженог рада, радној организацији, општини и у сфери политичке власти и који теже не само ограничењу самовлашћа већ конституисању „нове власти“ као друштвене институције, „власти свих и сваког“, заинтересованог и слободног управљача асоцијације.

Значи, у условима самоуправљања радничка класа је у могућности да оствари своју историјску улогу, да ослобађајући себе саму од експлоатације и подјармљивања, ослободи цело друштво од класних противречности и свих видова експлоатације и угњетавања.

Програм СКЈ указује на значај који друштвено самоуправљање има за процес ослобођења човека у социјализму. „Произвођач, — појединац и колектив непосредно утичу на свој сопствени материјални положај. Рад постаје слободан а радни односи губе карактер најамног радног односа. Такав слободан стваралачки рад у исто време постаје фактор материјалног напретка друштва и сталног унапређења социјалистичких односа међу људима. Почињу се стварати услови за постепено укидање супротности између умног и физичког рада. Друштво као целина све више се конституише у заједницу произвођача“ (20)

19) Јован Борбевић: „Политички систем“, „Привредни преглед“ Београд, 1973, стр. 367

20) Програм СКЈ, И. Ц. „Комунист“ Београд, 1973, стр. 137.

Стога је самоуправљање велика прекретница у развоју људског друштва, јер оно припрема услове у којима ће удружени произвођачи управљати друштвеним кретањем. Тек тада ће, мање или више, подјармљени радни човек од објекта привредног и државног строја, прерасти у њиховог субјекта.

Јовица Тркуља